

Percepcija i tretman povijesnih spomenika u suvremenoj Hrvatskoj

Špikić, Marko

Source / Izvornik: **Zbornik III. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2013, 33 - 37**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:254:288668>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Percepcija i tretman povijesnih spomenika u suvremenoj Hrvatskoj

Percepcija i tretman povijesnih spomenika u Hrvatskoj doživjeli su u proteklih dvadeset godina velike promjene. Razloga za to ima više; u ovom ćemo se tekstu zadržati na povezanosti koncepta kolektivnog pamćenja i djelovanja političkih elita te na ulozi (ili neostvarenosti posredničke uloge) povjesničara umjetnosti u tom odnosu. Ostavimo li načas po strani promjene koje su se zbile nakon rušenja Berlinskog zida, pa i one ekonomske koje su obvezujuće na globalnoj razini, i promotrimo li stasanje naše Republike, vidjet ćemo da se u kratkom roku zbililo mnogo povijesno važnih stvari. Jedno od područja relevantnih za izgradnju identiteta zajednice koja je odlučila stvoriti vlastitu državu jest i zaštita nacionalne kulturne baštine.

Hrvatska je zemlja u kojoj ne postoji konsenzus oko njezina utemeljenja, važan za snaženje kolektivnog pamćenja i ocrtavanje nacionalnog identiteta. Već dulje vrijeme traju rasprave o početku procesa demokratizacije i nacionalne emancipacije. S jedne strane postoje zastupnici mišljenja da je sloboda nastupila u svibnju 1990., kada su održani prvi demokratski izbori, a s druge oni koji smatraju da je tek u siječnju 2000. nastupilo doba autentičnih demokratskih promjena. Zašto bi trebalo isticati tu dvojbu? Zato što ona pokazuje da je hrvatsko društvo od nastanka države pod stalnim utjecajem politike. Od početka je riječ o političkom diktatu koji je utjecao na hrvatsko građanstvo; umjesto da ga se ohrabri u prakticiranju ideala *publica utilitas*, ono je bilo pod pritiskom »očinskih« figura, koje su se vidjele kao nositeljice zakonodavnih i korektivnih društvenih uloga oživljenoga koncepta nacije. Građanstvo se, pak, opterećeno baštinom neslobode ranijih sustava i nenaviklo na sudjelovanje u donošenju društveno relevantnih odluka, »prepušteno« očinskoj brizi političkih ustanova, što u političkoj povijesti naših prostora pamtimo od doba Metternichove paranoidne države koja istodobno prijeti i zaštićuje.

Politički diktat i princip promjene nakon 1990. godine u odnosu na percepciju nacionalne kulturne baštine

Uz društvene promjene koje su nastupile 1990. nastupilo je i doba paradoksa. U Hrvatskoj je s jedne strane (kao naslijeđe ranijih nedemokratskih uređenja) preživio autizam političke elite, a s druge se usred povijesnih promjena počelo inzistirati na principu »retrogradne mijene«. S početkom

političkog prestrojavanja zbivao se i gubitak trezvenosti i osjećaja za društvenu odgovornost. Hrvatski demokratski prevrat nije pratio ideje nastale nakon 1789. poput sekularizacije i odmazde prema »reakcionarnim« snagama, nego se usmjerio na liječenje pojedinih trauma iz prošlosti, koristeći nekritičke evokacije i paćeničku naraciju, kao i romantičarski diskurs historijske imaginacije u zamišljanju nacionalne budućnosti. Retrogradno (pseudohistorijsko) mišljenje istodobno je dovelo do jezičnog pasatizma i pojave »novogovora« u političkim programima i medijima u obliku oživljenog arhaičnog pravopisa i nazivlja. To oživljavanje, u kojem su fragmenti prošlosti (riječi, izreke, političke figure i zbivanja) izvedeni iz konteksta i prilagođeni aktualnim potrebama, postalo je nositeljem političke korektnosti i društvenog uspjeha. Jezične geste slijedilo novo historističko ponašanje, od kreiranja pseudohistorijskih odora i upravnog nazivlja do državnog znamenja kao razlikovnog principa u kojem se istodobno očituje nacionalni ponos i prkos.

To anakrono buđenje nacije na kraju 20. stoljeća – u srodstvu s onim zapadnoeuropskih zemalja u drugoj polovini 19. stoljeća – vezano je uz izgradnju nacionalnog identiteta, a ona se nadovezala na percepciju i tretman nacionalne kulturne baštine. Dio zbivanja koja su obilježila zbilju postkomunističkih zemalja nakon 1989. može se stoga vidjeti kao pokušaj dovršetka velikog – a u prostranstvima Istočne Europe i Euroazije naprasno prekinutog – projekta narodnih preporoda. Postkomunističke zemlje, pa tako i naša, pripadaju sredinama u kojima su se zbili ozbiljni prekidi u evoluiranju preporodnih procesa, odnosno u pretvorbi tih pokreta u demokratska i građanska društva, kakva su zapadno od Željezne zavjese s prekidima građana prvo nakon 1918. a potom nakon 1945. i poraza totalitarnih sustava u srcu Europe. Te činjenice valja uzeti u obzir kada se raspravlja o uzrocima trenutnog stanja percepcije i tretiranja naše kulturne baštine.

Subjekti percepcije

Proučavajući povijest očuvanja kulturne baštine u Europi, istraživaču se može nametnuti jedna pojava, vezana uz politički prevrat u Francuskoj 1789. godine. Prevrat nije poznat samo zbog razaranja kulturne baštine Starog poretka, kojem su se posvetili sankiloti, a koje je Abbé Gregoire prozvao »vandalizmom«.¹ Društveni potres nakon pobjede prevratnika doveo je još do jednog ishoda, koji se otada osjeća u

mnogim društvenim pitanjima, pa tako i u promatranju prošlosti: stvaranja tripartitnog odnosa političkih elita (zakonodavaca, naručitelja, financijera), erudita (stručnjaka, tumača: antikvara, povjesničara umjetnosti, arhitekta, konzervatora) i mase (koja imenovanjem ili sazrijevanjem pridobiva nazive *narod* ili *gradani*). Francuska je revolucija, dakle, i u tom segmentu društvenih odnosa (pitanje komunikacije subjekata u percepciji baštine) dovela do korjenitih promjena jer je tradicionalni odnos – uspostavljen u renesansnom a razvijen u baroknom Rimu – između bogata naručitelja (bankara, prelata, pape, aristokrata) i osobnog erudita (antikvara, kolekcionara) bio uzdrman pojavom javnog interesa onih koji možda ne posjeduju financijska sredstva za nabavu djela iz bliže ili dalje prošlosti, no kao ljudska bića posjeduju smisao za historijsko i estetsko. Tako je percepcija kulturne baštine u Europi nakon 1789. (a rekao bih i nakon 1989.) godine, ojačana člancima iz rimskog prava, postala politički relevantno pitanje, zbog kojeg su dvije sučeljene strane – ona koja bira i ona koju biraju – upućene na blisku suradnju.

U početku razvitka tripartitnog društvenog ugovora značajnu su ulogu odigrali eruditi poput Gregoira, Davida i Quatremèrea de Quincyja. Njihova utemeljiteljska uloga važna je za Europljane senzibilizirane na naslijeđene vrijednosti jer su radili na spašavanju i očuvanju baštine u razdoblju Terora, odnosno u doba nepostojanja stalnijeg političkog autoriteta. Stoga je taj odnos u postrevolucionarnoj Francuskoj obilježen građanskom hrabrošću pisaca, koji su u doba verbalnog delikta i giljotine podjednako šibali osvetoljubivost mase (protucrkveni i protufeudalni vandalizam) i gramzivost elita (pljenidbu umjetnina po Italiji). Od Napoleonova doba došlo je do konkretizacije trostranog odnosa jer je republikanska uprava počela podastirati svoje planove javnosti, opravdavajući u proglasima svoje ponašanje prema baštinama pokorene Europe.²

Zbivanja nakon 1789. godine upozorila su političke elite Europe da je stvaranje otvorenijeg modela kulturne politike postalo nužnost, a jedna od pobuda da se nekoć zatvorena dvorska riznica otvori očima šire javnosti jest i pojava romantičarskog pokreta koji je doveo do jačanja svijesti o relevantnosti kulturne baštine za ideju kolektivnog identiteta i nacionalne kulture. Vladari su stoga od početka 19. stoljeća angažirali najuglednije intelektualce, istraživače i arhitekta za tumačenje, očuvanje i promicanje povjerene im kulturne baštine. Papa Pio VII. u službi je kao konzervatore imao kipara Antonija Canovu i pravnika i antikvara Carla Feu. Pruski kralj Friedrich Wilhelm III. surađivao je s W. von Humboldtom i arhitektom K. F. Schinkelom u ustroju državne službe za zaštitu spomenika.³ Louis Philippe je, uz pomoć predavača historije na Sorboni i ministra François Guizota, stvorio zrele državne uprave u čijim su redovima bili Vitet, Mérimée, Hugo i Viollet-le-Duc. U Austrijskom je Carstvu Franjo I. preko osobnog antikvara Antona Steinbüchela osnivaio arheološke i nacionalne muzeje. Taj je posao nastavio Franjo Josip I. preko »Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje graditeljskih spomenika«, u čijem su sastavu djelovali Thun, Czörnig von Czernhausen, Helfert i Eitelberger, dok je odnos protektora Središnjeg povjerenstva Franje Ferdinanda i Maxa Dvořáka u nastanku *Katekizma njege spomenika* bio iznimno blizak.⁴ Sličnu bliskost elitama pokazuje Georg Dehio predavanjem *Zaštita i njega spome-*

nika u 19. stoljeću održanim 1905. u Strasbourgu povodom rođendana cara Wilhelma II., gdje se uz često korištenu riječ *Kaiser*, važnost baštine brani pred očima naroda (*Volk*).⁵

Nakon Prvoga svjetskog rata taj je odnos nastavljen. Za razliku od njemačkih pisaca i intelektualaca koji su od 1933. napuštali domovinu, u Italiji su arheolozi, povjesničari umjetnosti i arhitekti A. Muñoz, C. Ricci, A. Calza Bini, M. Piacentini i A. Spaccarelli pomagali Mussolinijeva rušenja (*sventramenti*) u srcu Rima, iako su značajni pisci poput Giovannonija, Brandija i Argana pokušali ponuditi alternativna rješenja.⁶

Bliski odnosi političke elite i stručnjaka mogu se pratiti i nakon Drugoga svjetskog rata, iako se, uz uzdizanje percepcije kulturne baštine na globalnu razinu, unutar povelja nastojalo doseći harmonizaciju odnosa stručnjaka i politike te otvaranje široj javnosti promicanjem integrirane zaštite kulturne baštine od Amsterdamske povelje nadalje. U teško razorenim europskim gradovima obnova je u oblicima faksimilske rekonstrukcije i revitalizacije zadobila i terapeutsku ulogu. U Poljskoj je to vidljivo u angažmanu arhitekta-restauratora Jana Zachwatowicza, koji je već u rujnu 1945. izrekao: »Narod i spomenici su jedno. Spomenici su sugestivni dokumenti povijesti u službi naroda.«⁷ Stoga intervencije u varšavskom Starom Miastu, u središtima Gdanska, Poznańa i Wrocława ne predstavljaju tek dokaz tihog sporazuma političkog upravitelja i inženjera, već i društveno uvjetovani poduhvat kojemu je cilj bio liječenje trauma i duhovno oživljavanje Nacije usred staljinističkog podčinjavanja istočnoeuropskih zemalja Kominformu.

Odnos političke elite i učenjaka koji se bave kulturnom baštinom u Hrvatskoj velika je tema koja zahtijeva istraživanje šireg opsega od ovog izlaganja. No promotrimo li glavne trendove u razvitku tog odnosa u proteklom stoljeću možemo zaključiti da se građansko-strukovne udruge za zaštitu kulturne baštine koje su potakli Hrvati pojavljuju razmjerno kasno u odnosu na europske susjede, a pritom nisu mogle računati na veću potporu države. Izuzmemo li arheološke udruge u Dalmaciji na kraju 19. stoljeća, vidimo da je Kukuljevićev preporodni projekt nastavljen tek 1910. osnutkom »Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičnih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji«.⁸ Ta je inicijativa historičara bila izraz kulturnog nacionalizma osnaženog rastom pokreta *Heimatschutz* prije propasti Austro-Ugarske Monarhije i Pruskog Carstva, a može se promatrati kao jedan od posljednjih oblika preporodnog mentaliteta prije pojave totalitarizama u Hrvatskoj. Već je u Statutu Povjerenstva vidljiv odnos učenjaka i malobrojnog ali glasnog građanstva. U prvoj rečenici govori se o »umnažanju tužbi« da spomenici propadaju, što je dovelo do rasprava u Saboru, pa i do »potrebe da se po uzoru drugih država i kod nas osnuje *savjetujućí organ* kr. zem. vlade...«.⁹

Rad Anđele Horvat nastavlja se na te inicijative. Njezine rane publikacije o konzervatorskoj tematici nastale su u doba NDH, kada se pridružila Ljubi Karamanu i Tihomilu Stahuljaku u službi zaštite. Horvat je u totalitarnom sustavu pokazala objektivnost stvarajući prve povijesti konzervatorskog djelovanja u Hrvatsku, a nacionalnu je zaštitu spomenika vidjela kao dio srednjoeuropske predaje, izbjegavajući familijariziranje s tadašnjim upravnim strukturama.¹⁰

Percepcija i tretman povijesnih spomenika i ambijenta od 1990. do 2010. godine

Nakon propasti komunističkog sustava u zemljama koje su povlačenjem sovjetskih trupa ili razdruživanjem SSSR-a doživjele nacionalnu emancipaciju i demokratizaciju, dijelovi nacionalne kulturne baštine ponovno su postali mjesta kolektivnog nadahnuća, pristranosti i polemika. U postkomunističkim su zemljama, od istočne Njemačke do Rusije, restauratorske metode dobile na važnosti pa su u odnosu na poništavanje baština zaraćenih zajednica, od Hrvatske do Kavkaza, predstavljale specifičan oblik historijskog optimizma oživljenih nacija. Skupi i složeni projekti faksimilske rekonstrukcije, čija je uspješnost dokazana u poljskim, njemačkim i talijanskim gradovima nakon 1945., tako su izašli iz djelokruga specijalista i vratili se u žarište društvene problematike europskih gradova i država. Kada je na središnjem trgu u Zagrebu 1990. pored imena na novom položaju uz nacionalno slavlje vraćena rekonstrukcija Fernkornova spomenika banu Jelačiću, u Dresdenu je započeo projekt rekonstruiranja protestantske prvostolnice Frauenkirche koja je od veljače 1945. ležala u ruševinama usred saske prijestolnice. U skladu s takvim čuvstvima i zamislima, protekla dva desetljeća dovela su do spoja znanstvene metodologije i emotivnog zanosa koji je ujedinio političke elite i građanstvo demokratizirane Europe. Pad Berlinskog zida doveo je do demokratskog prevrata pa su mijene koje su se zbile u Europi dovele do mijena i u gradskim središtima. Može se reći da je u postkomunističkim zemljama zbog »čežnje prema povijesti« došlo do »korigiranja« ambijenta koji su oblikovani nakon 1945. godine.¹¹ Kao metoda s respektabilnom prošlošću, rekonstrukcija je trebala služiti dovršetku demokratizacije i jačanju kolektivnog pamćenja, a pojavila se u postkomunističkoj Europi u obliku terapijskog uskrsavanja i ponekad kontroverznog nadomještanja. S jedne strane imamo porušene građevine poput dresdenske Frauenkirche i katedrale Krista Spasitelja u Moskvi koje nakon rušenja nisu zamijenjene novom izgradnjom, a s druge su strane supstitucije, potaknute inicijativama političara, poput berlinske *Palast der Republik*, koja je razgrađena kako bi bila nadomještena rekonstrukcijom Pruskog dvora, porušenog nakon sovjetske okupacije. Vidimo kako i u demokratskim društvima s golemim financijskim sredstvima postoji tehnika selektivnog pamćenja pa i odmazde prema dokumentima određenih povijesnih slojeva.¹² Pored zanosa europskih društava koja su uz pomoć ne-autentičnih podsjetnika željela nanovo započeti pamtiti, dokidanje jedne prošlosti afirmacijom druge podsjeća na diskriminacijske postavke stilskih restauratora 19. stoljeća. Današnje pristalice rekonstrukcija kao epifanije izgubljene slike prošlosti, bez obzira na to da li integriraju neprikriiveni fragment ili zbog njegova otkrivanja žrtvuju kasnije slojeve, pozivaju se na znanstveni pristup, kako su to činili francuski stilski restauratori sredinom 19. stoljeća.

I dok su restauratori Srednje i Istočne Europe uz pomoć »arhitektonske arheologije« zazivali Lazara iz grobnice, u Hrvatskoj su se u percepciji i tretiranju povijesnih spomenika zbivale prije svega administrativno-strukturalne promjene u kojima su glavnu riječ imali političari. Usred ratnih razaranja, koja su nakon primirja dovela do rekonstrukcija (crkva

na Asseriji i franjevački samostan u Karinu pod vodstvom Miljenka Domijana, crkva sv. Lovre u Petrinji prema projektu Davora Salopeka, crkva u Voćinu radom Vladimira Bendena), političke su vlasti razvile vlastiti oblik »novog historizma«. Kult nacionalnih spomenika u tim je egzistencijalno teškim vremenima izgubio na trezvenosti, a zaniijekana je i neovisnost djelovanja konzervatora-restauratora. Najbolji je primjer skup i nakon 2000. godine odbačen pokušaj pretvorbe Medvedgrada u nacionalni spomenik koji nazivom *Oltar Domovine* podsjeća na kapitolijski projekt talijanske liberalne monarhije s kraja 19. stoljeća, a novogradnjom je naštetio osjetljivom povijesnom ambijentu Rima, nametljivo komemorirajući utemeljitelja države i nacije. Medvedgrad je tako uspio postati spomenikom »grijeha struktura«, ali i stručnjaka koji su u njemu sudjelovali, niječući vrijednosti spomenika i višegodišnji rad uglednih konzervatora. Na određen je način taj slučaj – i nemoć da strukovne udruge išta učine da se to spriječi – omogućio pojavu i crkvenog oblika »novog historizma«, odnosno nekritičkog, epskog odnosa prema prošlosti, a riječ je o izgradnji Crkve hrvatskih mučenika u Udbini. Paćeničkoj motivaciji ovdje je pridružena megalomanija kojom je zlorabljen čedni historijski uzor ninske crkve, pokazujući potpuni gubitak osjećaja za mjeru.

Drugi sklop problema u odnošenju prema baštini jest etatizacija i birokratizacija. Od ranih 1990-ih godina zbiva se koptiranje stručnjaka i njihova preobrazba u administrativno osoblje, od preimenovanja ustanova do fizičkog preseljenja i stavljanje pod izravni nadzor ministarske osobe koja je u Zakonu o zaštiti kulturnih dobara iz 1999. postala središnji subjekt sustava zaštite. Sami su konzervatori tomu pripomogli odlučivši usred rata i nacionalne emancipacije ukinuti svoje strukovno udruženje i tako na dulje vrijeme spriječili mogućnost komunikacije s javnosti putem stručnih publikacija, apela, tribina i polemika. No kako je pojam Države rastao u očima političke elite 90-ih godina, tako je smanjivana uloga stručnjaka i građanstva. Dok je stručnjacima oduzimana riječ, došlo je do marginaliziranja dijaloga uprave i struke, a samim time i do prekida praćenja aktualnih teorijskih, praktičnih i zakonodavnih aspekata unutar dinamičnoga međunarodnog sustava zaštite kulturne baštine.

U čitavom procesu došlo je do najvećeg propusta upravitelja koji će naštetiti odnosu s građanstvom ali i kulturnoj baštini u cjelini: riječ je o neuvažavanju glasa javnosti. Ono ima odlike nedemokratskog ponašanja i neopravdanog autizma političkih struktura koje argumentaciju, prigovor i znanstvene spoznaje vide kao egzistencijalnu prijetnju. Državne i gradske strukture su pod utjecajem politike u ignoriranju prigovora javnosti (od Srđa i Marjana do Preradovićeve trga u Zagrebu), usred razvitka demokratskog i građanskog društva, zanemarivale postavke međunarodnih konvencija o zaštiti kulturne baštine čija načela čine dio naše strukovne baštine i osjećaja civiliziranosti. Od 1970-ih godina u tim se dokumentima ističe potreba uspostave participativne uloge građanstva, ali i prakticiranja sumnje prema estetskoj i ekonomskoj ideji napretka u odnosu na vrijednosti lokalnih predaja, tradicionalnih prostora i naslijeđenih krajolika. Između političara i građanstva – kada je riječ o očuvanju kulturne baštine – stoga treba ostvariti konkretan i ravnopravan dijalog.

Dužnosti povjesničara umjetnosti u odnosu na zaštitu nacionalne kulturne baštine

Pojam »dužnosti« jedan je od najčešće spominjanih u *Katekizmu njege spomenika* Maxa Dvořáka iz 1916. godine. Knjižica je upućena onima s kojima se i današnji konzervatori najčešće susreću: crkvenim velikodostojnicima, upraviteljima, nesavjesnom građanstvu. Zanimljiva je njegova pozicija čuvara pamćenja na vrhuncu »vedre apokalipse« Habsburške Monarhije: prateći posljednje izdisaje stare i rađanje nove Europe, brinuo je o njezi kulturne baštine, očuvanju općeg raspoloženja, boreći se protiv posljedica industrijalizacije i gubitka slika starih gradova, štetnih preinaka stilskih restauratora i pohlepe slatkorječivih trgovaca umjetninama. U Hrvatskoj su Dvořákové riječi i danas aktualne zbog isticanja uloge stručnjaka, upravitelja i građanstva u njezi baštine kao *zajedničkog dobra*. U spisima europskih teoretičara i praktičara konzerviranja i restauriranja našega doba nailazimo na sličan, zabrinut, pesimističan i alarmantan ton. Dok s jedne strane vidimo zadovoljstvo zbog ponovnog otkrivanja izgubljenih zavičaja uz pomoć rekonstrukcija, s druge strane vidimo njihove sumnjičave protivnike.¹³ U Hrvatskoj pak imamo pojavu birokratizacije i nepoštivanje javnosti u evociranju prošlosti koja je nalik talijanskim iskustvima. Kako pokazuju publikacije Salvatorea Settisa *Italija d. d.* (2002.) i *Krajolik, Ustav, cement* (2010.), političke stranke su u Italiji i prije 1990. radile na osporavanju strukovnog mišljenja, tradicije konzervatorske teorije, metodologije i zakonodavstva, favorizirajući politički populizam i pretvarajući duhovnu bit pojma spomenik u materijalno-ekonomsku kategoriju *bene culturale*.¹⁴

Kako će se razvijati naša *res publica* ovisit će o djelovanju građanstva (koje je odlučnije) i struke (koja se još uvijek osjeća nemoćnom i kooptiranom, odnosno nedovoljno povezanom s odlučnijim partnerom). Trenutna je dužnost povjesničara umjetnosti raditi na oživljavanju strukovnog udruženja naših kolega u konzervatorskoj struci. Nedopustivo je da Hrvatska kao deklarativno demokratska i kršćanska zemlja već gotovo dva desetljeća nema udruženje stručnjaka koje se bavi prakticiranjem kulturnog pamćenja i altruizma, odnosno zaštitom kulturne baštine i pomaganjem onima koji afirmiraju njezine vrijednosti u korist budućih naraštaja.

Povjesničari umjetnosti trebaju raditi na usklađivanju strukovnih i političkih kompetencija u procesu zaštite kulturne baštine. Kako bismo postigli ravnotežu unutar tripartitnog odnosa valja postići da stručnost postane mjerodavna za političke strukture. Stručnjaci se moraju približiti političkoj moći kao relevantni nositelji očuvanja kolektivnog pamćenja. Konzervatorsku zajednicu možemo poduprijeti i osmišljavanjem zajedničkih znanstvenih, istraživačkih i izdavačkih projekata, vjerujući da činjenice, a ne fiktivne ili iskrivljene slike prošlosti trebaju činiti srž našeg profesionalnog etosa. Usklađujući odnose povjesničara umjetnosti i konzervatora na jednoj razini te strukovnih udruga i političkih upravitelja na drugoj, ne smijemo izgubiti iz vida promicanje naše baštine u javnome životu.

Tripartitni su odnosi prije dvjesto godina uredili društvene sporazume europskih zemalja koje su planiranje nacionalne budućnosti utemeljili na usklađenoj podjeli posla percipira-

nja i tretiranja vrijednosti naslijeđenih iz prošlih vremena. Vjerujem da bismo se i mi u Hrvatskoj, građani, stručnjaci i upravitelji, trebali odazvati izazovu stvaranja takvog sporazuma.

Bilješke

1
O francuskoj revoluciji i spomenicima usp. PAUL LÉON, *La vie des monuments français, destruction, restauration*, Pariz, 1951., 63–73; FRANÇOISE CHOAY, *Allegoria del patrimonio*, Rim, 1995., 66–82; LOUIS RÉAU, *Histoire du vandalisme. Les monuments détruits de l'art français*, Pariz, 1994.; DOMINIQUE POULOT, *Musée, nation, patrimoine 1789 – 1815*, Pariz, 1997.

2
O Napoleonovoj pljenidbi u Italiji i društvenim reakcijama usp. RONALD RIDLEY, *An Unpleasant Bicentary: the Treaty of Tolentino*, u: *Xenia Antiqua*, 6 (1997.), 175–194.

3
Državna služba, pisao je Schinkel u kolovozu 1815., treba brinuti o »održavanju starih spomenika i starina naše zemlje« (*unseres Landes betreffend*). Usp. RITA MOHR DE PÉREZ, *Die Anfänge der staatlichen Denkmalpflege in Preussen. Ermittlung und Erhaltung alterthümlicher Merkwürdigkeiten*, Worms, 2001., 87.

4
SANDRO SCARROCCHIA, *Max Dvořák. Conservazione e Moderno in Austria (1905 – 1921)*, Milano, 2009., 48–65. O Središnjem povjerenstvu u nas usp. FRANKO ČORIĆ, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina u hrvatskim zemljama*, disertacija, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, prosinac 2010.

5
GEORG DEHIO, *Denkmalschutz und Denkmalpflege im 19. Jahrhundert*, u: *Kunsthistorische Aufsätze*, München–Berlin, 1914., 261–282. Sličan odnos ima i arhitekt-restaurator Bodo Ebhard koji početkom 20. stoljeća stilski restaurira plemićke gradove Njemačke i u Wilhelmovo ime.

6
ITALO INSOLERA, *Roma moderna. Un secolo di storia urbanistica 1870 – 1970*, Torino, 1993., 127–142.

Posjetitelju Trajanovih tržnica neće promaknuti spomen-ploča na latinskom koja komemorira iskapanje sklopa u doba Viktora Emanuela III. i Mussolinija, koji je nazvan *strenuo Italiae moderator*, dok je Corrado Ricci *operis curator*.

Iako se Giovannonija moglo vidjeti u pratnji Ducea u obilasku iskopanih rimskih lokaliteta, ostarjeli se urbanist pobunio kada je 1936. odlučeno da se u Vatikanu poruši *Spina del Borgo*. Brandi i Argan su pak u doba donošenja zakonâ o zaštiti spomenika i prirode 1939. osnovali Istituto centrale di restauro.

7
KONSTANTY KALINOWSKI, *Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig*, u: *Die Schleiŕung. Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen*, (ur.) Dieter Bingen i Hans Martin Hinz, Wiesbaden, 2005., 80–96.

Poljska je jedna od rijetkih zemalja u kojoj su podignute spomen-ploče zaslužnim konzervatorima: Zachwatowiczu su se odužili u veži rekonstruiranog Kraljevskog dvora. Drugi je primjer natpis

koji u Alte Pinakothek u Münchenu komemorira arhitekta Hansa Döllgasta, autora rekonstrukcije u ratu oštećene građevine od 1952. do 1957.

8

Od prijašnjih primjera unutardržavnih inicijativa može se navesti Statut Središnjeg povjerenstva u Beču iz srpnja 1873. te Zakon o održavanju umjetničkih spomenika u Ugarskoj iz 1881. Usp. A. VON WUSSOW, *Die Erhaltung der Denkmäler in den Kulturstaaten der Gegenwart*, Berlin, 1885., sv. 2, 292–295, 296–304.

9

Dio Statuta objavio je TIHOMIL STAHULJAK, Gjuro Szabo, djelo jednog života, Zagreb, 1995., 269. Naglasci M. Š.

10

ANĐELA HORVAT, Konzervatorski rad kod Hrvata, Zagreb, 1944.; ANĐELA HORVAT, Prilozi poviestnom razvoju čuvanja umjetničkih i kulturno-poviestnih spomenika u Hrvatskoj, Zagreb, 1944.

11

Usp. WOLFGANG PEHNT, Sehnsucht nach Geschichte. Neu und Alt in Architektur und Städtebau, u: *Rekonstruktion in Deutschland. Positionen zu einem umstrittenen Thema*, (ur.) Michael Braum i Ursula Baus, Basel–Boston–Berlin, 2009., 46–59.

12

Izgled Berlina, navodi Klaus-Dietrich Stappenbeck, nakon 1945. određen je stalnom mijenom (*stetiger Wandel*), što se vidi u ve-

likim pregradnjama u četvrtima istočno od Brandenburških vrata. Usp. KLAUS-DIETRICH STAPPENBECK, GISELA STAPPENBECK, *Erlebtes Bauen. Ost-Berlin 1959 bis 1989*, Berlin, 2008. O raspravama vezanim za Palaču Republike usp. <http://denkmaldebatten.denkmalschutz.de/kontroversen/palast-der-republik/> [12. XII. 2010.]

13

Promicatelje rekonstrukcije osporavatelji u Njemačkoj nazivaju *Rekonstruktionslobby*, pišući protiv »simulacije graditeljske supstance«. Usp. ADRIAN VON BUTTLAR, GABI DOLFF-BONEKÄMPER, MICHAEL S. FALSER, ACHIM HUBEL, GEORG MÖRSCH, *Denkmalpflege statt Attrappenkult: Gegen die Rekonstruktion von Baudenkmälern. Eine Anthologie*, Basel–Berlin, 2010. O rekonstrukcijama usp. *Das Prinzip Rekonstruktion*, (ur.) Uta Hassler, Winfried Nerdinger, Zürich, 2010. i *Geschichte der Rekonstruktion, Konstruktion der Geschichte*, katalog izložbe, (ur.) Winfried Nerdinger, München, 2010.

14

SALVATORE SETTIS, Italia S. p. A., Torino, 2002.; SALVATORE SETTIS, *Paesaggio, costituzione, cemento. La battaglia per l'ambiente contro il degrado civile*, Torino, 2010. O pesimističnim tonovima talijanskih stručnjaka usp. BRUNO ZANARDI, *Conservazione, restauro e tutela*, Milano, 1999.